

**PSIXOLOGİYA, YAŞ FİZİOLOGİYASI
VƏ İNKLÜZİV TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ
ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИИ, ВОЗРАСТНОЙ ФИЗИОЛОГИИ
И ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
ISSUES OF PSYCHOLOGY, AGE PHYSIOLOGY
AND INCLUSIVE EDUCATION**

UOT 159.9

Mehriban Cəlal qızı İsmayılova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

**ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ GƏNCLƏRİN UĞURLU
SOSİALLAŞMASININ PSIXOLOJİ ŞƏRTLƏRİ**

Мехрибан Джалал гызы Исмаилова
доктор философии по психологии, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ
МОЛОДЕЖИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

Mehriban Jalal Ismayilova
doctor of philosophy in psychology,
associate professor,
Azerbaijan State Pedagogical University

**SUCCESSFUL SOCIALIZATION OF YOUTH IN UNIVERSITY
PSYCHOLOGICAL CONDITIONS**

Xülasə. Məqalədə ali təhsil müəssisələrində gənclərin uğurlu sosiallaşmasının psixoloji şərtləri araşdırılmışdır. Müəllifin fikrincə, məhz universitetlər sosiallaşma institutu kimi əmək bazarında rəqabətə davamlı və cəmiyyət tərəfindən tələb olunan mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin edə bilər. Məqalədə qeyd olunur ki, tələbələrin sosiallaşması üzrə məqsədyönlü işin səmərəliliyi əsasən professor-müəllim heyətinin ona hazırlıq səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Tələbələrin sosiallaşmasına mühüm təsir göstərən üçmodullu model xarakterizə edilmişdir.

Açar sözlər: *sosiallaşma, psixoloji şərtlər, uyğunlaşma, modullar, sosial yönəlişlik*

Резюме. В статье исследованы психологические условия успешной социализации молодежи в высших учебных заведениях. По мнению автора, именно университеты как институты социализации могут обеспечить подготовку специалистов, конкурентоспособных на рынке труда и востребованных обществом. В статье отмечается, что эффективность целенаправленной работы по социализации студентов во многом определяется уровнем подготовки профессорско-преподавательского состава. Охарактеризована трехмодульная модель с важным влиянием на социализацию студентов.

Ключевые слова: *социализация, психологические условия, адаптация, модули, социальная ориентация*

Summary. The article examines the psychological conditions for the successful socialization of young people in higher educational institutions. According to the author, it is universities, as institutions of socialization, that can provide training for specialists who are competitive in the labor market and are in demand by society. The article notes that the effectiveness of purposeful work on the socialization of students is largely determined by the level of training of the teaching staff. A three-module model with an important influence on the socialization of students is characterized.

Key words: socialization, psychological conditions, adaptation, modules, social orientation

Sosiallaşmış gənc odur ki, o, yaşadığı cəmiyyətin əxlaqi norma və qaydalarını qəbul edib mənimsəsin, mənəviyyatca formalaşsın. Uğurlu sosiallaşma bir tərəfdən cəmiyyətə konformluq bacarığını, digər tərəfdən isə əxlaqi dəyərlərdən uzaqlaşma meylinə qarşı möhkəm durmağı nəzərdə tutur.

A.V. Mudrik uğurlu sosiallaşmanı təmin edən şəxsiyyəti universal mənəvi dəyərlərin başa düşülməsinə yönəldilmiş, sosial rola seçici münasibət zamanı özünün dəyərləri və tələbləri arasında balans yaratmaq bacarığına qadir olan sosial varlıq kimi xarakterizə etmişdir [4].

S.P. İvanenkov belə bir nəticəyə gəlir ki, "sosiallaşmış şəxs cəmiyyətdə, bütünlükdə məişətdə olanlara şüurlu və məsuliyyətli olsun" [2, s. 102].

Sosiallaşma cəmiyyətdə və sosial qruplarda yaranan çətinliklərin aradan qaldırılmasında təzahür edir. Fərd bu çətin yolda sosiallaşaraq həyatın mənasını dərk edir, şəxsi inkişafını davam etdirir.

Tələbələrin sosiallaşması pedaqoji-psixoloji problemlər arasında mühüm yer tutmaqla ali təhsilin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir. Cəmiyyətin həyatında köklü dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdə şəxsiyyətin formalaşması təhsilin yeni paradigmasını, təlim və tərbiyənin məzmununun yenilənməsini, sosiallaşmanın innovativ texnologiyalarının inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Bu prosesin həyata keçirilməsinin istiqaməti, məqsədləri, xarakteri, onların sosial münasibətlərin subyekti kimi formalaşması, mütəxəssis kimi formalaşması cəmiyyətimizin inkişaf perspektivlərinin keyfiyyət xüsusiyyətlərinə daha çox təsir göstərir. Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin transformasiyası gənc nəslin maddi və mənəvi sərvətlərin yaradılması prosesinə fəal, yaradıcı cəlb olunması ilə təmin olunarsa, uğurlu olacaqdır.

Cəmiyyətin sabitliyini qorumaq və daha da inkişaf etdirmək ehtiyaclarına əsaslanaraq

fəallıq, sosial mobillik, peşəkar səriştə, çətin vəziyyətlərə uyğunlaşmaq qabiliyyəti, qərar qəbul etməkdə müstəqillik və məsuliyyətlə xarakterizə olunan intellektual axtarış qabiliyyətini və digər keyfiyyət xassələrini müasir reallıqla müəyyən edilən şəxsiyyətlər formalaşdırmaq lazımdır.

Məhz universitetlər sosiallaşma institutu kimi əmək bazarında rəqabətə davamlı və cəmiyyət tərəfindən tələb olunan mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin edə bilər. Hər bir proses kimi sosiallaşmanın da öz strukturu vardır. Məqsəd və vasitələr fərdin məqsədyönlü sosiallaşmasında münasibətlərin məzmununu müəyyən edir. Şəxsiyyətin sosiallaşması prosesi müxtəlif mexanizmlərin köməyi və sosiallaşma agentləri ilə qarşılıqlı əlaqədə müxtəlif amillərin təsiri altında baş verir.

Sosiallaşma prosesinin məzmununun təhlilinin mürəkkəbliyi subyektlərin müxtəlif sosial əlaqələrinin olması və fərqli amillərin təsiri ilə izah olunur. Bununla əlaqədar olaraq tədqiqatımızın vəzifəsi toplanmış təcrübə və elmi bilikləri nəzərə alaraq sosiallaşma prosesində gənclərin müsbət potensialından istifadə edərək pedaqoji texnologiyaların işlənilməsi hazırlanmasıdır.

Sosiallaşma bir insanın integrativ xarakteristikası kimi ali təhsil müəssisələrində təlimdə əldə edilmiş bilik, bacarıq, münasibət, peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərin məcmusu olub aparıcı sosial rolların tam yerinə yetirilməsi prosesidir. Müsbət sosiallaşmanın idarə edilməsi tələbələrin sosiallaşmasının ən vacib şərtidir. Bu şərti nəzərə alaraq yalnız keyfiyyətin idarə edilməsinin istənilən proseslərin effektivliyini müəyyən etməsindən danışıq bilmərik.

Burada sosiallaşmanın xarici amillərin, daha çox mənfi olanların təsiri altında baş verməsi vacibdir. Bu amillərin təsiri adətən sistem-siz olsa da kifayət qədər effektivdir. Bununla əlaqədar olaraq müsbət sosiallaşmanın idarə edilməsinin mənfi təsirini aradan qaldırmaq xüsusilə zəruridir. Universitet məzunları ilə qarşılıqlı əlaqə onun ənənələrini qoruyub saxlamaq

üçün şərtidir. Eyni zamanda, bu qarşılıqlı əlaqə peşəkar karyera qurmaq imkanları haqqında ən dəyərli məlumatları əldə etməyə, sürətlə dəyişən sosial-iqtisadi kadr hazırlığında bilikləri ən çox tələb olunan təlim modullarını müəyyən etməyə imkan verir.

Bu məlumatlardan tək-cə tələbələri deyil, inzibati-tədris korpusunu da bütünlükdə təkmilləşdirmək üçün istifadə edirlər. İqtisadi təfəkkürün formalaşması iqtisadi təfəkkürün elementlərini - bilik, assimilyasiya, reproduktiv və yaradıcı peşəkaryönlü xarakterli vəzifələrin optimal nisbəti, aktual problemlərin həllində iqtisadi modellərdən istifadə iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğun davranışın həyata keçirilməsi arasında funksional əlaqəni təmin edir.

Bu məqsədlərə nail olma səviyyəsi sosiallaşmanın effektivliyini müəyyən edir. Bu zaman meyar bazasından istifadə olunur. Universitet tələbələrinin sosiallaşması üzrə tədbirlərin effektivliyini qiymətləndirmək üçün tərəfimizdən meyar bazası hazırlanmışdır. Meyar qismində aşağıdakılar seçilmişdir:

1) *Universitetdə tələbənin uyğunlaşmasının uğuru.* Uyğunlaşma prosesinin uğurunun göstəriciləri, təhsil proqramlarının işlənilməsinin uğuru, kollektivdə və müəllim heyəti ilə münasibətlərin xarakteri, təlim prosesində narahatlıq səviyyəsi, universitetdə qəbul edilmiş qayda və normaların pozulması;

2) *Öyrənmənin şəxsi-istiqamətlənmə xarakteri.* Göstəricilərə aiddir: iqtisadi, ekoloji və hüquqi komponentlərə uyğunluq; gələcək peşə və şəxsi tələblər; tələbələrin imkanları və maraqları; özünü inkişaf etdirmək üçün həyat və peşə strategiyasının müstəqil dizaynı və modul təlim strategiyalarının seçilməsi, təhsildə informasiya texnologiyalarından istifadə, özünü-təhsil fəaliyyətində bacarıqların inkişaf səviyyəsi;

3) *Şəxsiyyətin mədəniyyətinin inkişafı.* Göstəricilərə aiddir: əxlaqın yönəlişliyin xarakteri; ümumbəşəri dəyərlərə münasibət, mədəniyyət mərkəzlərinə səfərlərin tezliyi; xeyriyyə fəaliyyətlərində iştirak;

4) *Yaradıcı təfəkkürün inkişafı.* Göstəricilərə aiddir: qeyri-standartları qəbul etmək bacarığı, yaradıcı problemlərin həllində uğur, intellektual testlərdə kvalimetrik qiymətləndirmələr;

5) *Sosial fəallıq.* Göstəricilərə aiddir: elmi, peşəkar və digər birliklərdə, müsabiqələrdə,

konfranslarda iştirak, universitetin keçirdiyi sosial əhəmiyyətli tədbirlər, ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf səviyyəsi, motivasiya səviyyəsi, iş götürənlərlə qarşılıqlı əlaqə.

Tələbələrin sosiallaşması üzrə məqsədyönlü işin səmərəliliyi əsasən professor-müəllim heyətinin ona hazırlıq səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

Tədqiqatda təklif olunan tələbə sosiallaşmasının istiqamətləri və mexanizmlərinin həyata keçirilməsi tədris korpusu üçün innovativ fəaliyyətdir və ona müəyyən tələblər qoyur: təlimin fərdiləşdirilməsinə yönəlmiş tələbəyönlü təhsil prosesinin aparılması bacarığı; informasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığı; innovativ fəaliyyət üçün kifayət qədər psixoloji və pedaqoji biliklərin olması peşə və pedaqoji hazırlıq yeniliklərə və təkmilləşdirməyə tələbələri həvəsləndirilməlidir.

Bu tələbləri həyata keçirmək üçün tərəfimizdən universitet müəllimlərinin tələbələrin sosiallaşmasına yönəldilmiş hazırlıqları üçün üçmodullu model təklif edilmişdir:

Birinci modul diaqnostikdir, innovativ fəaliyyət göstərən müəllimin müəyyən edilmiş tələblərinə uyğunluğunun diaqnostikası üçün istifadə olunur. Müəllim tələbələrin sosiallaşmasındakı çətinlikləri təhlil edir, onların baş vermə səbəblərini müəyyənləşdirir.

İkinci modul layihədir. Onun həyata keçirilməsi birinci modulun icrası zamanı aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması yolları müəyyən edilir.

Üçüncü modul formativ xarakter daşıyır, burada lazımi bacarıq və vərdişlər yenidən hazırlanma və ixtisas artırma sistemi vasitəsilə mənimсэнilir, internetdə psixoloji, pedaqoji ədəbiyyatda lazımi məlumatların axtarışı, həmkarları ilə məsləhətləşmələr həyata keçirilir.

Tələbələrin sosiallaşması istiqamətində məqsədyönlü iş aparən müəllimlərə müvafiq tələblər verilir. Buraya aiddir: öyrənmənin fərdiləşdirilməsinə yönəlmiş tələbəyönlü tədris prosesini aparmaq bacarığı; informasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığı; innovativ fəaliyyət üçün kifayət qədər psixoloji və pedaqoji biliklər, innovativ fəaliyyət üçün motivasiya və peşə-pedaqoji hazırlığın təkmilləşdirilməsi.

Sadalanən bütün meyarlar ali təhsil müəssisələrinə gənclərin sosiallaşmasının uğurlu göstəricilərindəndir.

Problemnin aktuallığı. Elmi məqalədə tələbələrə sosiallaşması üzrə məqsəd - yönlü işin səmərəliliyi əsasən professor-müəllim heyətinin ona hazırlıq səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Məhz universitetlərə sosiallaşma institutu kimi əmək bazarında rəqabətə davamlı və cəmiyyət tərəfindən tələb olunan mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin edə bilər.

Problemnin elmi yeniliyi. Məqalədə ali təhsil müəssisələrinə gənclərin uğurlu sosiallaşmasının psixoloji şərtləri sistemləşdirilmiş və ardıcılıqla araşdırılmışdır. Tələbələrə sosiallaşmasına mühüm təsir göstərən üçmodullu model işlənib hazırlanmışdır.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Баширова СВ. Направления и условия успешной социализации студентов современного вуза //Вестник Университета Российской Академии Образования. - № 4. - 2006. - С 77-82.
2. Иваненков С.П. Проблемы социализация современной молодежи. 2-е изд. доп. СПб, Синтез-Полиграф, 2003
3. Горбунова, М.Ю. Социальная психология / М.Ю. Горбунова. -М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006, -223с.
4. Мудрик А.В. Социализация человека: учебное пособие для студ. выс. учеб. заведений. А.В. Мудрик. -2-е изд., исп. и доп.-М.: Изд-кий центр "Академия",-2006, -304с.
5. Рожков М.И. Подготовка будущих педагогов к реализации социально-педагогических функции в профессиональной деятельности. -Ярославль, -2002. -с.49

E-mail: mehriban_ismayilova_1962@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.fəls.dok., dos. N.T. Rzayeva
psixol.ü.fəls.dok., dos. Q.V. Rəhimova

Redaksiyaya daxil olub: 29.08.2022.